Varhany v naší diecézi (5)

Varhany v kostele sv. Vojtěcha v Broumově a v kostele sv. Jiřího a Martina v Martínkovicích

Opatský kostel sv. Vojtěcha je původně gotický klášterní chrám přestavěný do barokní podoby pod vedením italského stavebního mistra Martina Allia z Löwenthalu. Fresky na stropě zachycují život sv. Vojtěcha, oltářní obraz je od Václava Vavřince Reinera.

„ Kdy se v Broumově objevily první varhany?

Varhany zaujímaly v benediktinském řádu vždy významnou úlohu. Dokladem toho je několik významných nástrojů, které se nejen v klášterním kostele, ale i v okolních kostelech pod správou řádu v průběhu staletí vystřídaly. První písemná zmínka o varhanách v klášterním kostele sv. Vojtěcha je již z roku 1405, ale o jejich dispozici nic nevíme. Další písemně doložený nástroj pocházel z roku 1653 a postavil jej slezský varhanář Hans Hoffrichter. Varhany měly dva manuály a 24 rejstříků, z toho jeden jazykový. Tento nástroj, bohužel, shořel v roce 1681.

V letech 1687–1689 zde postavil monumentální třímanuálový nástroj se třiceti rejstříky varhanář Theodor Agadoni. Agadoni pocházel údajně z Německa, ale varhanářskou činnost začal provozovat v italských Benátkách. Ucházel se také o místo dvorního varhanáře pro vídeňský dvůr, kde však neuspěl. Setkáváme se s ním až po roce 1680 nejprve v Praze, kde se oženil, a dokonce se objevil i v Hradci Králové, kde byl pokřtěn jeho syn. Nejvíce nástrojů postavil Agadoni právě v královéhradecké diecézi. Kromě varhan v Broumově se s jeho pracemi setkáváme například v Kutné Hoře, Rychnově nad Kněžnou, Chrudimi, Holicích, Kostelci nad Orlicí nebo v Králíkách. Pracoval ale také v Olomouci, Krnově, České Lípě a v Polsku. Agadoni patřil k tak zvaným kočovným varhanářům. To byli varhanáři, kteří putovali po celé Evropě, nikde nezakořenili a svoji dílnu si vozili s sebou. Když uvážíme, že v té době byl hlavním dopravním prostředkem koňský povoz, byl to jistě úctyhodný výkon.

„ Jak to v té době všechno sám zvládnul?

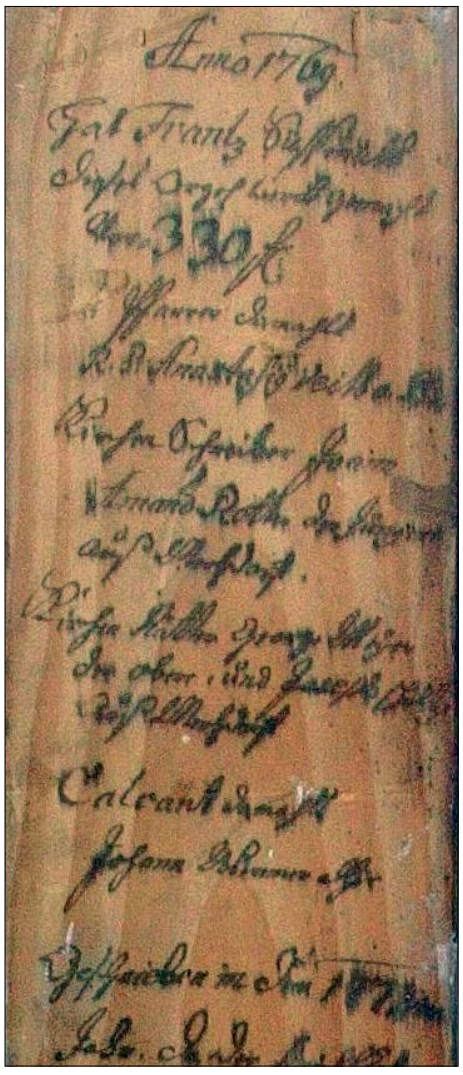
Kromě toho, že byl jistě velmi zručný a pilný, zřejmě dokázal rychle zaučit místní truhláře, kteří pak řadu součástí, jako například varhanní skříň nebo nosnou konstrukci, dokázali zhotovit samostatně. Tuto teorii podporuje i skutečnost, že všude, kde Agadoni působil, dokázal nadchnout místní truhláře, a ti pak ve varhanářské tradici většinou pokračovali. Je také pravděpodobné, že například v Králíkách se začínající varhanáři nechali inspirovat Agadoniho nástrojem a s oblibou přejali typicky italský rejstřík Biffaru. Jedná se o druhý osmistopý Principál, stavěný v diskantové poloze, který je naladěný o několik centů výš a vytváří jakési chvění, podobné lidskému hlasu.

Theodor Agadoni byl sice uznávaným varhanářem, ale byl také údajně poněkud nespolehlivý. Často stavěl několik nástrojů současně, takže měl problémy s termíny. Mnohdy započal se stavbou varhan a pak zmizel a několik let pracoval na jiném nástroji. Ale to se občas stává i některým současným varhanářům.

„ Ale vraťme se ke zdejšímu nástroji. Bylo tehdy obvyklé stavět tak velký nástroj?

Koncem 17. století se stavěly převážně menší nástroje a často si je pořizovaly literátská bratrstva. Třímanuálové nástroje byly v Čechách a na Moravě zcela ojedinělé. Stavba tak velkého nástroje v Broumově svědčí mimo jiné o nesmírném bohatství, kterým benediktinský řád disponoval.

Agadoni u broumovských varhan uplatnil některé italské vlivy, například rozdělení některých smíšených alikvotních řad na

(Nápis na píšťale varhan v Martínkovicích z roku 1771

jednotlivé rejstříky s latinským názvoslovím (například Quindecima, Sedecima) a také zde uplatnil již výše zmíněný výchvěvný rejstřík Biffaru. Nástroj měl také jazykový rejstřík Posaune 8‘ a nejhlubší polohu, která se ve varhanách běžně staví – Subbas major 32‘, což je o oktávu nižší poloha než klasický Subbas 16‘. Byl to jistě zcela mimořádný nástroj.

Co se z Agadoniho nástroje v Broumově vlastně dochovalo?

Agadoniho nástroj zde vydržel bez významných změn poměrně dlouho, rovných 250 let. O to větší škoda je, že v roce 1937 byl přestavěn krnovskou firmou Rieger na celkem tuctový tovární výrobek – na dvoumanuálový nástroj s výpustkovými pneumatickými vzdušnicemi a elektrickou trakturou. Přestavba vycházela z tehdejších liturgických požadavků řádu a byla částečně ovlivněna i ceciliánskou reformou, která preferovala doprovodnou funkci varhan. Nástroj měl dokonce i druhý hrací stůl umístěný v presbytáři, aby byl zajištěn operativnější kontakt varhaníka s liturgickým prostorem. To byla tehdy jistě zajímavá novinka, ale elektrický systém ovládání ještě nebyl prověřen zkušenostmi a nástroj byl prý značně poruchový. Při přestavbě ponechala firma Rieger pouze prospektovou část původních varhan, kterou dosti nevkusně rozšířila o boční přístavky. Nedovedu si představit, že by něco podobného v dnešní době prošlo přes památkovou péči.

V jakém stavu je nástroj v současné době?

Dosud poslední přestavba zde proběhla v roce 1985 a provedli ji opět krnovští varhanáři. Tentokrát se alespoň snažili vrátit dispozici k původnímu italskému stylu a postavili zde několik rejstříků, které jsou známé převážně z italského varhanářství. Ing. Bohumil Plánský, který sestavoval novou dispozici, zde uplatnil rejstříky, jako například Duodecima, Kvintadecima, Decimanona, Sedecima nebo Biffara. Nástroj má dokonce 30 znějících rejstříků, jako měl původní nástroj z roku 1689. Vznikla tak alespoň částečná kontinuita s původním nástrojem Theodora Agadoniho. I když původní zvuková kvalita nástroje je nenávratně ztracena, díky vynikající akustice zní stávající nástroj monumentálně a umožňuje interpretaci skladeb všech slohových období. Nicméně mám obavu, že brzy bude zapotřebí do nástroje investovat další nemalé finanční prostředky.

Vy znáte ten nástroj velmi dobře, už jste tady jistě něco odehrál a zažil.

Na tyto varhany jsem odehrál mnoho koncertů a také jsem zde v roce 1994 natočil svoje profilové CD. Dokonce jsme tu natočili i první společné CD s flétnistou a jazzmanem Jiřím Stivínem, protože tak úžasnou akustiku a inspirativní prostředí najdete málokde. Při natáčení sólových varhan jsem tady zažil i úsměvné okamžiky. Natáčeli jsme jako obvykle v noci, aby do kostela nepronikal hluk z ulice. V kostele se ale uhnízdil ptáček, který začal zpívat vždy, když zaznělo pléno varhan s vysokými alikvotními řadami. V průběhu skladby se to celkem ztratilo, ale problém nastal tehdy, když skladba skončila a do krásného dozvuku se ozvalo ptačí štěbetání. Po několika neúspěšných pokusech jsme ptáčka konečně obelstili. Zvukař natočil několik samostatných závěrečných akordů a do skladby pak „střihnul“ snímek, kdy unavený ptáček po akordu zapomněl zazpívat. Uspokojení z vyřešení problému však nemělo dlouhého trvání. Za kostelem začal štěkat pes a nezdálo se, že brzy přestane. Nezbývalo než mu věnovat kus salámu ze svačiny a domestikovanou šelmu uklidnit. Pak už zbývala maličkost – neudělat při nahrávání mnoho chyb.

•

Ujeli jsme asi 10 km od Broumova, jsme v Martínkovicích, na kůru kostela sv. Jiřího a Martina. Také tady byl kostel vybudován na místě gotického chrámu a je to dílo téhož italského architekta jako klášterní kostel sv. Vojtěcha v Broumově, Martina Alliia z Löwenthalu.

Tyto varhany jsem vybral proto, že jsou po generální opravě a zároveň se dochovaly do značné míry v původním stavu. Jedná se o nástroj varhanáře stavitele Franze Süssmutha, který tyto varhany postavil v letech 1769–1771. A jelikož se další nástroj od tohoto varhanáře u nás nedochoval, můžeme hovořit o unikátu. Rozluštění tajemství o tom, kdo varhany skutečně postavil, přinesl nález nápisu na píšťale D rejstříku Quintadena při opravě v roce 1881. Německý nápis zní v překladu takto: *„Roku 1769 postavil tento nástroj Franz Süssmuth za 330 zlatých. Tehdy byl farářem R. P. Anastasius Veith O.S.B. Kostelním písařem byl Adam Rotter z Martínkovic. Kostelní otcové byli Georg Meier – vrchní a Johann Scholz z Martínkovic. Kalkantem byl Johann Werner. Napsáno v roce 1771, kdy jeden korec žita byl za 13 zlatých a korec ječmene za 11 zlatých. Korec pšenice byl za 18 zlatých. Avšak jsou-li peníze, nelze si za ně nic koupit“.* (V tomto období totiž panovala v Čechách vlivem špatného počasí velká neúroda a hladomor.)

Podobné nápisy uvnitř varhan bývají obvyklé nebo se autorství starých varhan určuje složitěji?

U většiny historických varhan zpravidla žádný viditelný nápis nenajdeme. Ti neslavnější (a také nejskromnější) neměli potřebu se pod své opusy okázale podepisovat. Jejich nástroje se však poměrně dobře identifikují a zkušený znalec varhan je mnohdy pozná již při pohledu z lodi kostela nebo podle několika dalších indicií. A když už se nějaký nápis najde, bývá rafinovaně skrytý v těžko dostupné součásti varhan. Například ve ventilové komoře, na korunní římse nebo v částech, které se rozebírají maximálně jednou za 100 let, jako je například vnitřek měchu nebo zaslepený prostor vzdušnice. Štítky

Hrací stůl varhan v Martínkovicích

Varhany v Broumově

Varhany v Broumově, hrací stůl

Varhany v Martínkovicích

se jménem varhanáře, případně s opusovým číslem, se začaly umísťovat na hrací stoly většinou až od poloviny 19. století, kdy se začala prosazovat tovární výroba. S trochou nadsázky bych řekl, že čím bezvýznamnější nástroj, tím má větší firemní štítek nalepený na viditelném místě.

Jakými změnami prošel nástroj v Martínkovicích?

Nástroj prošel několika úpravami a dispozičními změnami. Ostatně těžko bychom hledali barokní nástroj, který by zůstal zachovaný v původním stavu. Tak tomu bylo i v Martínkovicích. V roce 1845 byl hrací stůl otočen tak, aby varhaník seděl čelem k oltáři. V té době se takové úpravy dělaly hojně, protože byl-li varhaník zády k oltáři, bylo to vnímáno jako neuctivé. Tak se začaly hrací stoly otáčet, mimo jiné i proto, aby varhaník lépe viděl na dění u oltáře. Při této přestavbě došlo i ke změně několika rejstříků, takže nástroj byl zvukově narušen. V rámci této úpravy došlo i k chromatizaci velké oktávy.

Další velkou opravu provedl v roce 1881 Franz Finger z Kunčiny Vsi, kdy došlo k rozšíření kůru a nástroj byl obohacen o dva nové rejstříky. Poslední větší oprava proběhla v roce 1921, což dokládá nápis na víku vzdušnice. Opravu provedl místní varhaník Ferdinand Hausdorf. Po odchodu sudetských Němců zde utichl život a nástroj postupně chátral a nedalo se na něj hrát.

Myšlenka restaurovat varhany v Martínkovicích se zrodila z lásky ke kostelu?

Za každou podobnou iniciativou se zpravidla skrývá citový vztah k danému místu, ke kostelu, nebo ke konkrétní části mobiliáře. Někdo má vztah ke zvonům, jiný zase k varhanám. U varhan to navíc bývá vášeň a touha varhaníka mít k dispozici kvalitní nástroj, na který se nemusí stydět hrát. Problém bývá jako u většiny podobných snažení s finančním zajištěním celé akce. Je proto velmi důležité, aby se našel člověk, který je schopen tak složitou záležitost neustále posouvat kupředu a dotáhnout ji do zdárného konce. Samozřejmě je také zapotřebí, aby vše probíhalo v součinnosti s duchovním správcem kostela. Broumovsko má štěstí, že se o varhany již mnoho let obětavě stará varhaník Ing. Vladimír Hrubý, který má velký podíl na realizaci obnovy varhan nejen v Martínkovicích, ale i v Božanově a ve všech kostelích v Broumově.

Obnovu varhan v Martínkovicích realizovali varhanáři Josef Poukar a Jan Eliáš za velké finanční podpory ze strany Krajského úřadu, který postupně přispěl částkou ve výši kolem 1 milionu korun. Část zbývajících finančních nákladů nesla obec Martínkovice a soukromí dárci. Náročné restaurování se sice protáhlo na deset let (2000–2010), ale historie se většinou neptá, jak dlouho oprava nebo stavba varhan probíhala. Důležitější je výsledek práce.

Varhany v Martínkovicích jsou dispozičně velmi zajímavé a neobvykle bohaté zejména na základní doprovodné rejstříky. Jsou zde celkem čtyři osmistopé a tři čtyřstopé řady, což je u jednomanuálových barokních varhan poměrně nezvyklé. Najdeme zde i smykavé rejstříky – Salicional a Gemshorn, nebo rejstřík Nassata, což je jemná kvintová řada, která dodává nástroji zajímavý zvukový rozměr. Mám radost, že se podařilo zachránit velmi vzácný historický nástroj a vrátit jej do předpokládaného původního stavu.

Příště se s profesorem Václavem Uhlířem vydáme do kraje pod Kralickým Sněžníkem. Právě tam se zrodila nejen tradice slavného kralického betlémářství, ale také varhanářství. Přesvědčíme se o tom v kostele svatého Michaela-archanděla, ale také v městském muzeu. A potom ještě cestou kopírující česko-polskou hranici dojedeme do Deštného, do kostela svaté Maří Magdalény.

Eva Zálešáková

(pokračování příště)